

Intertekstualnost je (1) lastnost besedil, da vsebujejo elemente in strukture že obstoječih tekstov in kodov, oziroma da z njimi vzpostavljajo implicitne ali eksplicitne odnose; (2) vsa tista pojavnost, ki nastaja pri takšni interakciji med besedili, med njihovimi avtorji in bralci – na sinhroni ali diahroni (razvojni) osi, med žanrskimi, prostorskimi (regionalnimi, narodnojezikovnimi itd.) in slojnimi razmejitvami 'univerzuma diskurzov'. Članek predstavlja in komentira nekaj najpomembnejših teorij intertekstualnosti, ki so se oblikovale v zadnjih dvajsetih letih, opozarja pa tudi na njene predhodnike, zlasti na Bahtina in ruske formaliste. Pri tem skuša nakazati razliko med univerzalno in specifično razumljeno intertekstualnostjo, skicira spremembe pri presajanju pojma iz poststrukturalistične v druge paradigme literarne vede ter razpira spekter njene problematike.

Obseg pojma

0. Intertekstualnost (medbesedilnost): samostalni ženskega spola: (1) lastnost besedil, da vsebujejo elemente in strukture že obstoječih tekstov in kodov, oziroma da z njimi vzpostavljajo implicitne ali eksplicitne odnose; (2) vsa tista pojavnost, ki nastaja pri takšni interakciji med besedili, med njihovimi avtorji in bralci – na sinhroni ali diahroni (razvojni) osi, med žanrskimi, prostorskimi (regionalnimi, narodnojezikovnimi itd.) in slojnimi razmejitvami 'univerzuma diskurzov' (npr. elitno – trivialno, ljudsko – umetno, kmečko – meščansko, otroško – odraslo, moško – žensko).

Takšen bi bil lahko poenotujoči, normativni citat iz kakega prihoda njegaja terminološkega slovarja, čeprav je pojem v svoji dvajsetletni karieri doživel dokaj raznolike opredelitve. V tem članku želim komentirati predstaviti tiste med njimi, ki jih imam – pač v mejah svojega obzorja – za najpomembnejše: pri tem bom vseskozi skušal nakazati razliko med ožje in širše razumljeno intertekstualnostjo, skicirati spremembe pri presajanju pojma iz poststrukturalistične v druge paradigme literarne vede ter razpreiti spekter njene problematike. Ta pokriva: (a) novo pojmovanje same tekstualnosti, pomenske (ne)avtonomnosti besedila in njegove (ne)zmožnosti za adekvatno reprezentacijo tistega, kar že obstoji ali je že izrečeno, (b) prevrednotenje vloge izkušnje z obstoječimi besedili, diskurzivnimi tipi in konvencijami pri sestavljanju ter sprejemanju novih besedil, (c) terminološko mrežo, ki natančneje modelira osnovne načine prevzemanja tujih prvin in struktur, njihovo vgrajevanje v novo označevalno okolje ter semantične, sintaktične in pragmatične modifikacije, ki nastanejo pri tem in delujejo na razmerja med predlogo in novim besedilom, (č) nov okvir za tradicionalna poimenovanja stalnih medbesedilnih oblik/figur in zvrsti/žanrov (npr. citat, aluzija; parodija, dramatizacija) in (d) drugačno osvetlitev literarne evolucije – v njenem ospredju je poznejše, 'sprejemajoče' delo: njegovi interesi, predstave, obzorje odločajo o navezavah na predhodne tekste in konvencije, pri čemer nujno prihaja do različnih transformacij ob prehajanju označevalnega gradiva iz teksta v tekst.

0.1 Z intertekstualnostjo je sicer podobno kot z Molièrovim žlahnim meščanom, ki ga šele po več kot štiridesetih letih poučijo, da je vse življenje govoril v prozi; besedila stopajo v različne soodnose in se medsebojno prežemajo od pamtiveka, zavest o nekaterih ponovljivih in stabiliziranih načelih, oblikah ter žanrih teh vezi pa je ob literaturi

prav tako že privedla do številnih poimenovanj – takšna ugotovitev ni drugega kot obče mesto v retrospekciji intertekstualcev.

Že znotraj klasično-humanistične paradigme vednosti o literaturi (od antike do predromantike) so se torej utrdile oznake, kot so imitatio, aemulatio, interpretatio, sententia, topos, centon, florilegium, in novejši parodija, travestija, pastiche ipd. V okviru literarnega zgodovinopisja je zlasti primerjalna književnost na veliko razglabljala o zgodovini motivov in tem, o virih, vplivih, reminiscencah in – manj pogosto – o citatih, aluzijah ipd. Poleg tega so zlasti na podlagi metodološke dediščine pojmovanj »citatne motivacije«, »forme in materiala«, paradije in literarne evolucije pri Šklovskem, Tinjanovu in drugih formalistih (v dvajsetih letih) ter Bahtinove teorije dialoščnosti nastajali podobno zasnovani, a bolj – glede na eksplicitne teorije intertekstualnosti – parcialni pogledi npr. v teoriji paradije, stilizacije (npr. Karrer, Glowinski, Mayenowa, Sławiński, Danek), aluzije, citata (Meyer, Górski, Taranowski) in previda (npr. Popović). Z dialogom med klasičnimi besedili se je ukvarjal tudi Jauss v okviru recepcijske estetike, naslonjene predvsem na Gadamerjevo hermenevtiko; »besede pod besedami« je v šestdesetih letih iskal za de Saussurom Starobinski.¹

Prikrajanje Bahtinove »dialoščnosti«

1. Intertekstualnost (medbesedilnost) kot oznaka za odnose med besedili oziroma za posebno besedilno lastnost pa je vendarle eden od tistih srečnih izrazov, ki imajo znano rojstno letnico. Skovala ga je 1969 Julija Kristeva, pripadnica teoretično in ideološko 'avantgardnega' kroga revije *Tel quel*. V knjigi *Sémiotikè* je zapisala:

»Tout texte se construit comme mosaïque de citations, tout texte est absorption et transformation d'un autre texte. A la place de la notion d'intersubjectivité s'installe celle d'intertextualité, et le langage poétique se lit, au moins, comme double.« (Kristeva 1969: 146)

Šele J. Kristeva je dala nastavke za izgradnjo drugečnega in celovitejšega pogleda na medbesedilno razsežnost besedil. Ta nova 'paradigma' ne omejuje intertekstualnih stikov le na posamične, komične žanre, na posamezne sestavine teksta in na zgodnje ali zaključne faze književnega razvoja – kot je to počel še ruski formalizem – ampak jih univerzalizira (Smirnov 1988: 218). Tak pristop je nato v ozračju post-strukturalistične teorije znaka, pomena, jezika, subjekta in besedila (tej je največji zalet na začetku sedemdesetih let dal R. Barthes) ter močno 'citatne' umetniške dejavnosti postmodernizma, pa tudi ob bolj polemičnih reakcijah na te usmeritve, privedla do skoraj nepregledne podrobnejše in večsmerne razdelave medbesedilnosti (Broich/Pfister 1985: IX). Pri izpeljavi in utemeljitvi tega izraza pa se je Kristeva temeljito oprla na svojo recepcijo del M. Bahtina. Njegov pojem dialoga je bil matrica za njeno intertekstualnost.

1.1 Bahtinovo teoretiziranje je sicer bolj intratekstualno kot intertekstualno (zanimajo ga predvsem relacije med govori v pripovedni prozi); ko pa že posega po odnosih romana do jezikov zunaj njega, daje prednost splošnejšim diskurzivnim tipom (ideologijam, konvencijam, žanrom) pred posamičnimi besedilnimi odnosnicami, polemičnemu, antagonističnemu razmerju do njih pred različnimi možnostmi nepolemičnih razmerij in sinhronemu kontekstu pred diahronim (Pfister 1985: 5). Tudi njegovo pojmovanje »dialoščnosti«, ki jo opazuje od besedilnih mikrostruktur do kulturoloških makrostruktur,

je prejkone teoretična metafora, figura (prim. De Man 1989; Kloepper 1982 – gl. našo točko 4.3). Kljub tem 'enostranostim' (mnogih ugovorov je bila deležna še ena, da je poezija izobčena iz dialoškosti) pa je Bahtin medbesediloslovju tudi mimo Kristevinega recepcijskega posredovanja dal vrsto tehtnih in vsestransko pobudnih izhodišč.

Bahtin je z analizami znaka kot »ideologema«, obkroženega z obštetom že verbaliziranih družbenih interesov, s klasifikacijami »dvo-glasne besede«, direktne in predstavljene besede v znotrajbesedilni interakciji med različnimi izjavljalnimi instancami (literarni liki – pripovedovalec, literarni liki med sabo) subtilno odprl in razčlenil problem diskurzivne reprezentacije nekega drugega govora: kako sta drug v drugem sintagmatsko navzoča, kako eden kontekstualizira ter s tem vrednoti, relativizira, reificira vidik ter modeliranje realnosti drugega (Gruebel 1983: 208–214). Te predvsem vrednostno-ideološke razsežnosti pomenskega interferiranja v samem romanu pa je dopolnil tudi z medbesedilno interakcijo: kako so v proznem delu in z njegovimi izrazili reprezentirane in vrednotene ideologije, žanrske konvencije, kako se polemično odziva nanje (problem stilizacije, parodije, variacije ipd.).²

Kristeva je Bahtina pod konec 60. let, ko je Evropa začela 'odkri-vati' še druge stimulative Slované onkraj železne zaves, sprejela in aktualizirala – kot posrečeno formulira R. Lachmann (1983: 71) – na ozadju Derridajeve dekonstrukcijske kritike logocentrizma in Lacanovih koncepcij jezika. Kristeva (1969: 144) je v svoji polemiki s strukturalističnim pojmovanjem avtonomnega besedila, ki da vsebuje stabilno, notranjo pomensko zgradbo, Bahtina aplicirala kot argument za drugačno, dinamično, »dialoško« pojmovanje pomena.³ Pri tem je Bahtina posplošila (vsako besedilo naj bi bilo mozaik citatov, ne le določen tip oziroma tradicija romana), po drugi strani pa zožila na medbesedilnost znotraj literarnega konteksta.

Pomenske interference med heterogenimi 'citatnimi' prvini, ki dinamizirajo besedilni smisel in s tem besedilo umeščajo v tradicijo oziroma v zgodovino, je prikazala tako, da je zapostavila Bahtinov odnos besedila do stvarnosti. Opustila je tudi njegovo še vedno »logocentrično« koncepcijo subjekta in s tem pojmovanje dialoga kot interakcije med subjekti, četudi 'skritimi' v svojih izjavah. Dekonstruirala oziroma tekstualizirala je sam subjekt in stvarnost: bralec, pisec in svet so tudi besedila, stkana iz citatov (prim. Pfister 1985: 8–9). Subjekt in sam pojem besedila postaneta tako decentrirana, brez razločnih mej med zunaj in znotraj. Dobimo univerzalni intertekst, ki ne pozna mej med posameznimi teksti, avtorji in bralci (n. m.). To podobo je poststrukturalističnemu pogledu všečno in slikovito steoretiziral tudi R. Barthes: kot »večdimenzionalni prostor, na katerem se mešajo in spopadajo različne pisave«, kot »tkanino citatov iz neskončne množice kulturnih središč«, kot »intertekst« citatov, ki so bili nekoč »že brani«, intertekst, ki na novo »redistribuirajo jezik« (Barthes 1986a, 1986b, 1981).

Medbesedilnost v poststrukturalizmu in ob njem

1.2 Kristeva je torej Bahtina, svojega »velikega predhodnika«, nujno zgrešeno razumela, interpretirala, ker ga je pač prikrojila tako, da ga je aplicirala v diskurzivno polje poststrukturalističnih razpravljanj. Zato ima njeno desubjektivizirano ter univerbalizirano pojmovanje intertekstualnosti kar nekaj stičišč s pionirji dekonstrukcije in poststrukturalizma. »Decentriranje« subjekta, izgubljeno vlogo

gospodarja pomena, njegovo razbitost na številne sestavine kodov, konvencij, klišejev, katerih rezultanta je, je 1969 oznanjal Foucault (prim. Culler 1981: 28–33). Razpustitev meja teksta in dinamizacija pomena korenini v Derridajevi dekonstrukciji Saussura z njegovo lastno logiko, z radikalizacijo vloge razlike v jezikovnem sistemu – ostane neskončna veriga označevalcev, ki z neprestanim razlikovanjem zastopajo drug drugega, pri čemer se referent izgubi, pomen pa se diseminira, razprši. Barthes za gospodarja teksta, ki je zgolj sobana odmevov, sirenski spev citatov, figur iz druge roke, razglasi bralca. Ta s pomočjo spomina na »že prebrano« aktualizira tkanino citatov v zaporednih leksijah, enotah branja, kot preplet informacij, znanih iz raznih, že anonimnih virov in kodov, ki ga Grivel imenuje »la Bibliothèque générale«.⁴

Medtem ko je bila strukturalistična literarna veda usmerjena »centripetalno«, k razlagi konvergiranja ravnin, prvin, postopkov v enoten, besedilu imanenten smisel/pomen, pa se medbesediloslovna perspektiva v poststrukturalizmu obnaša do teksta »centrifugalno« – problematizira njegovo enovitost, pomensko imanenco, opazuje ga kot preplet kodov, tujih tem, postopkov ipd. (prim. Beker 1988: 19). Nova in celovitejša 'paradigma' intertekstualnosti je torej nastala na podlagi nove epistemologije, nove ideologije o nereprezentativnosti znaka in teksta; tako kot je znak izgubil svojega referenta – ta je pač lahko le neki drug znak – tudi tekst ne more reprezentirati niti sociofizične stvarnosti niti informacijskega potenciala drugega teksta – med njima nujno prihaja do pomenskih transformacij (prim. Smirnov 1988: 209–218). Prav po pozornosti do analize teh transformacij pomenskih vzorcev med besedili, zlasti glede na posebne interese in obzorje naknadnega, sprejemajočega teksta, manj pa na vplivno moč prvotnega, se nova 'paradigma' razlikuje od klasične komparatistike, 'lova na vire' ipd. (Smirnov 1988: 215; Schmid 1983: 143). Poleg tega premika, ki je vzporeden zasuku od tekstocentrične k recepcijski teoriji, in poleg že omenjene univerzalizacije se iz naročja poststrukturalizma rojeno medbesediloslovje od svojih predhodnikov razlikuje še v tem, da ga zanima pomenska interakcija tudi s tujimi prvinami, strukturami, ki so se že konvencionalizirale, postale anonimne (Culler 1981: 102; Riffaterre 1984: 142).

1.3 Medbesediloslovci, ki so šli po sledih poststrukturalističnega razsuvanja pomena, besedila, avtorja, so pojem intertekstualnosti prelevili v ontološko, univerzalno oznako, ki je pomenila predvsem 'pasivno' odvisnost slehernega besedila od obstoječega sestava kodov (nakopičenega znanja, klišejev, presupozicij doslejnjega razvoja literature, kulture, družbe). Novo besedilo je pri tem lahko pojmovano kot izpeljava, razvijanje preoblikovanih in razvejanih struktur iz že obstoječih pomenskih 'semen'; drugačno pa je pojmovanje zveze med besedili na podlagi teorema komunikacije oziroma dialoga (o tej razliki prim. Hansen-Löve 1983: 294–298) – takšna, interaktivna predstava o medbesedilnosti prevladuje pri bolj strukturalistično in semiotično usmerjeni seriji piscev. Ti so hoteli ontologizirano ter univerzalizirano pojmovanje medbesedilnosti aplicirati na analizo literarnega korpusa, na konkretna besedila, pri čemer so stremeli tudi k izdelavi natančnejšega pojmovnega instrumentarija. Nekateri med njimi so tudi naglaševali prevlado kodov, klišejev, presupozicij, raznega nakopičenega enciklopedičnega znanja (bodisi avtorskega bodisi – zlasti – anonimnega)

pri proizvodnji in sprejemanju besedil, druge pa je že bolj zanimala 'aktivna' interakcija določenih besedil z določenimi predlogami ali konvencijami. Raba pojma intertekstualnost je vse do začetka osemdesetih let v Zahodni Evropi in v ZDA torej nihala med univerzalno, ontološko in specifično, opisno medbesedilnostjo (Lachmann 1982: 9).

Vse od druge polovice sedemdesetih let je čedalje bolj prevladovala ožje pojmovana medbesedilnost in na začetku osemdesetih privedla že do prvih sintez ter operacionalizacij. Opazno je, da je na modificiranje novih teoretičnih okvirov pritiskal 'univezitetni diskurz', torej bolj tradicionalna strokovna problematika, izrazje z dokaj spoštljivo starostjo in akademsko veljavo (parodija, travestija, aluzija, citat, adaptacija ipd.); prav to je klicalo k zoževanju in – po inerciji visokega literarno-vednega šolanja – interpretacijski uporabnosti pojma medbesedilnost, k njeni aplikaciji na poseben literarni korpus. Iz poststrukturalističnega gojišča je bil pojem pri tem marsikdaj presajen v druge paradigme – strukturalistično, semiotično, recepcijsko. Kljub mnogokrat že kar sovražno zadržani in konservativni kritičnosti do nove »mode«, »pojmovne zmede« ipd., ki veje iz duha nekaterih člankov njenih nasprotnikov (npr. Jaussa), ta faza ni spodkopala pridobitev poststrukturalistične revolucije; postavila jih je le bolj v ozadje.⁵

Osredotočenje na splošno/implicitno medbesedilnost

2.1 Med teoretiki medbesedilnosti je ostal najzvestejši duhu Kristeve in Barthesa Charles Grivel, ki univerzalno oziroma implicitno medbesedilnost pojmuje predvsem s stališča bralca, njegove percepcije tekstov, ki da je nujno intertekstualna. V *Pripravljalnih težah o intertekstih* (Grivel 1982), ki se – kot razodevajo opombe – opirajo na poglede Barthesa in Bahtina, mdr. pravi, da ni besedila, ki ne bi bilo medbesedilo, kajti bralčevo razumevanje je »akt intertekstualizacije«. Nova informacija se razloči šele na ozadju celotne že prebrane biblioteke. Toda to ne velja le za sprejemanje, ampak tudi za proizvodnjo besedil: vsakršna izjava je izpeljana iz drugih izjav. Besedilo je torej serialni pojav, prek ponavljanja in diferiranja/varriranja se vpisuje v diahrono paradigmo. To vodi po eni strani k relativni stabilnosti besedilnih univerzalov, sistemov reprezentacije, po drugi pa k inovacijskim premestitvam. Grivel sicer loči med intencionalnimi in neintencionalnimi ponovitvami, tj. med citati, parodijami, izposojami, ironizacijami na eni strani ter klišeji in stereotipi na drugi, a se posveča predvsem neintencionalnim. Imenuje jih univerzali oziroma verjetja (universel/créances). Verjetje je produkt ponavljanja, medsebojnega povzemanja zadostnega števila besedil, ki konvergirajo v svojem modeliranju sveta; resnica je po Grivelu torej učinek dialoga.

Tudi v razpravi *Serije besedilne percepcije* (Grivel 1983) so mu izhodišče tovrstna pojmovanja tekstov. Implicitna medbesedilnost, tj. odnosi med besedili, ki se jih bralec ne zaveda, ker v jezikovnem izrazu niso markerani, je po Grivelu v recepciji nujnejša in primarnejša od eksplisitnih, označenih odnosov; bralec namreč z recepcijo priklicuje v spomin vedenje, ki je v literarnem delu implicirano. Pri tem igrajo veliko vlogo verjetja, klišeji, ki se v razvoju diskurzivnega polja neke družbe vztrajno ponavljajo.

Grivelovo različico univerzalističnih (poststrukturalističnih) teorij medbesedilnosti sicer marsikje zanaša v značilni rapsodični patos terminoloških neologizmov in metaforičnega mišljenja, s katerim pa do-

volj vablivo ter stimulatивно aktualizira (morda tudi nezavedno, prek teoretičnih univerzalov, verjetij) modele, ki jih je npr. za literarno (žanrsko) evolucijo vzpostavil v dvajsetih letih Tinjanov s pojmi »literarno dejstvo«, »nova konstrukcija starih postopkov«, »avtomatizacija in deavtomatizacija«, »avtofunkcija in sinfunkcija« (Tinjanov 1984, 1984a), za semiotiko pa Peirce s pojmom interpretant (gl. točko 4.3). Vendar Grivel zadovoljivo reši razmerje med občo in posebno medbesedilnostjo (prva je nujna, splošna, prvotna, druga njen manj pogosti, a pomensko označeni, strateški vidik), opozori tudi na vlogo kontinuitet v razmerjih med literarnimi deli, ki slonijo zlasti na implikacijah, klišejih itd. S tem daje boljšo podobo kodov, resnice, pomena, kot jo je ponudil strukturalizem. Vse troje je namreč proizvod interakcije med besdili, ne pa neka ontologizirana substanca, ki bi se udeležala v posameznih izjavah. Pomembno je v tej luči tudi njegovo dopolnilo teoriji recepcije, saj pojasnjuje, od kod jemlje bralec gradivo pri t. i. konkretizaciji: to gradivo je medbesedilno.

2.2 Sorodna Grivelovi je Cullerjeva koncepcija medbesedilnosti, le da jo – zvest tradiciji anglosaksonskega empirizma in analitičnega filozofiranja ter pragmatizma – odene v bolj skeptično, strožjo terminologijo z značilnim racionalnokritično ironičnim nadhimom. Tudi on se v razpravi *Presupozicije in intertekstualnost* (Culler 1976) delno navezuje na Barthesa – češ da je vsako besedilo udeleženo v določenem diskurzivnem prostoru in da ima pri tem levji delež razmerje do že anonimnih konvencij, kodov, ki se aktualizirajo v učinku »dèjà lu«. Culler s precejšnjo mero duhovite ironije kritizira Bloomovo⁶ subjektivizirano in patetično dualnost medbesedilnega razmerja med močnim pesnikom in njegovim še bolj titanskim predhodnikom. Ob tem pa kar spregleda, da Bloomova romantično in nietzschejansko obarvana, esejistična 'metoda' vendarle dovolj subtilno opisuje zlasti mikroskopske strategije prikrajanja predhodnikovih pesmi kot impulz težnje po osvobajanju nove pesniške reprezentacije izpod nadjazovskega bremena že izrečenega. Culler daje v nasprotju z Bloomom prednost pluralnim medbesedilnim povezavam, ki jih ni mogoče reducirati zgoj na posamezne, določne vire. Iz logike in jezikoslovja povzema pojem presupozicije: gre za vse tiste sodbe, na katere se opira neka izjava, z izjemo tiste, ki jo sama izraža in ki je njena lastna asercija. Presupozicije, ki imajo medbesedilno genezo, so – podobno kot Grivelovi univerzali oz. verjetja ali Riffatterrovi klišeji – nujne za razumevanje besedila. To si z logičnimi presupozicijami ustvarja predtekst, ki ni nujno izražen; s t. i. retoričnimi oziroma pragmatičnimi presupozicijami, ki določajo ustreznost izjave nekemu določenemu kontekstu, pa besedilo stopa v intertekstualno razmerje z različnimi diskurzivnimi konvencijami.

Culler sicer zanemari pojave ožje medbesedilnosti, vendar pa ponudi že dokaj ustrezen terminološki aparat za opis njenega širšega pomena. Njegova terminologija omogoča, da medbesediloslovno problematiko vključimo v kontekst semiotike ter jezikoslovja, ki lahko še najbolj precizno analizirata intertekstualnost v dejanskih delih. V tem smislu se kot dopolnilo Cullerjevim presupozicijam ponujata še pojma implikacija ter konotacija, ki igrata pomembno vlogo v bralčevi konkretizaciji in pri proizvodnji derivativnih metabesedil.

2.3 Michel Riffaterre je konec sedemdesetih let tako širši kot ožji vidik medbesedilnosti vpregel v mehanizme konstituiranja enotnega pomena pesniškega besedila; s to imanentistično, intratekstualno noto

se precej oddaljuje od poststrukturalističnih izhodišč in že kar portrovalovsko racionalistično analizira tudi najbolj sublimne, 'temne', alogične poezije postromantike, simbolizma in nadrealizma.⁷ Svoje pojmovanje medbesedilnosti je zaokrožil v *Semiotiki poezije* (Riffaterre 1978). Pesništvo mu je način indirektnega izražanja, ki presega običajno mimesis, zunajbesedilno referencialnost. Na tej ravni pesniško besedilo vzpostavlja le osnovno pomensko plast, ki s procesom semioze – ko pesem preberemo drugič, retroaktivno in hermenevitično – začne funkcionirati na ravni višjega, poenotujočega smisla. Semioza je učinek vrste postopkov, ki v produkciji besedila transformirajo nekakšen – lahko celo banalen – matrični stavek ali sintagmo v bolj kompleksne oblike. Eden teh postopkov je t. i. hipogramsko pravilo, ki določa proizvodnjo pesniških znakov s poetizacijo že obstoječih besednih skupin, semov, presupozicij, klišejev, citatov in opisnih sistemov.⁸ Model za transformacijo in za semiozo, torej nekakšna navodila bralcu za premik opomenjanja na višji nivo besedilnega smisla, pa nudijo znaki, ki so dvojno kodirani (gre lahko za posredna, v pesmi bodisi citirana bodisi aluzivno priznana besedila) – to so interpretanti, označevalno gradivo, ki je s pesmijo v medbesedilni korelaciji.

Riffaterre samo medbesedilnost spričo dvojno kodiranih znakov pojmuje kot posebno retorično figuro, silepso. Retorični aparat, zlasti opozicija metonimija/metafora, je tudi drugim – npr. Jennyju in Lachmannovi – pogosto prišel prav pri raznih klasifikacijah intertekstualnosti (Smirnov 1988: 218–220). Riffaterre s teoremom o matričnem stavku projicira v *genezo* besedil prav svoj specifični način *interpretativnih* posplošitev besednih sekvenc, ki je v veliki meri arbitraren in ne more veljati za univerzalno modeliranje branja, še manj pa ustvarjalnega procesa. Kljub temu pa so pobudne njegove analize novega opomenjanja danega označevalnega gradiva, zlasti tistega 'prozaičnega', in poudarek na semiotičnem vidiku medbesedilnosti – na vlogi interpretantov pri vzpostavljanju besedilnega smisla. Tudi njegovo pojmovanje opisnih sistemov je tehtno dopolnilo k redu izrazov, ki specificirajo mehanizme bralske konkretizacije (torej presupozicij, klišejev, verjetij, implikacij, konotacij).

Osredotočenje na posebno/eksplicitno medbesedilnost

3.1 Že L. Jenny je v razpravi *Strategija forme*, ki je bila za nadaljnje razpravljanje o problematiki med najbolj odmevnimi – objavljena je bila v intertekstualnosti posvečeni številki *Poétique* (Jenny 1976) – obravnaval predvsem zaznamovano, namerno nanašanje med prozimi deli ('novi roman' Clauda Simona). S tem je že kmalu po Kristevi in Barthesu zavestno odprl smer ožje pojmovane – eksplicitne, komunikacijske, intencionalne, stilogene – medbesedilnosti. Poleg tega je za razliko od dekonstrukcijskih 'centrifugalcev' v duhu strukturalistične paradigme trdil, da besedilo vnaša vase tuje prvine tako, da jih preoblikuje ter si jih prilikuje – pri tem navajajoče besedilo ne izgubi središčnega statusa, ker kljub prepredenosti s tujimi prvinami ohranja liderstvo smisla. Jenny je sicer – tako kot npr. Grivel, Culler in Riffaterre – upošteval tudi medbesedilnost kot pogoj perceptibilnosti literarnega dela, čeprav je značilno strukturalistično pri tem mislil na implicitne navezave teksta na kod, na arhitekt.

Bil pa je med prvimi, ki so intertekstualnost skušali vsestransko osvetliti in jo kolikor toliko natančno terminologizirati z aparatom iz

strukturalistične naratologije, semantike in s sklicevanjem na retorično teorijo figur. Prav s tem je na neki način vpisal medbesedilnost v podaljšek retorike, ki sega čez raven stavka in samega teksta, a na podlagi analognih načel ter postopkov. Lotil se je tudi že literarnorazvojnega vidika in se spraševal, ali je medbesedilnost simptom krize, nekakšen spazmodičen proces predelovanja in izločanja obremenjujoče diskurzivne dediščine, ali pa nekaj konstantnega in naključnega. Funkcionirala naj bi bodisi kot zasuk v kulturi bodisi kot reaktivacija smisla predhodnih del, kot kritika okostenelih form (v ozadju teh tez je mogoče razbrati potujitveni teorem ruskih formalistov oziroma njihov binom material – forma, avtofunkcija – sinfunkcija). V modernistični literaturi pa lahko intertekstualnost igra tudi vlogo kritike totalitarizma medijev in simptoma diskurzivne posredovanosti subjekta.

Opozoril je, da medbesedilne navezave vzbujajo zlasti tista besedila, ki so (pretirano) kodificirana in trdno ustoličena. Medbesedilna beseda je tako kot Riffaterrova »silepsa« tudi način koncentriranja pomena in v branju oživlja spomin na pozabljeno sintagmatiko, na izhodiščno besedilno okolje tuje prvine. Jenny se je posvetil še postopkom in načinom vcepljanja tujih prvin v literarno delo, zlasti glede na njegovo koherentnost, kohezivnost in izotopije. Njegovo na tekstno lingvistiko naslonjeno razločevanje metonimične, metaforične in metalingvistične izotopije meri na pomenske odnose med »citatnimi« prvimi ter ostalim besedilom.

3.2 Posebno pozornost zaslužijo študije Slovaka Antona Popoviča, ki je sredi sedemdesetih let iz teorije literarnega prevajanja (ta ima na Češkem močno tradicijo, oprto na praški jezikoslovni krožek) prešel v splošnejšo paradigmo, utemeljeno na logiki, podobni intertekstualnosti, ki pa jo je poimenoval teorija metakomunikacije (Popovič 1976, 1978). Že ta skovanka opozarja, da mu je bila za ozadje teorija komunikacije. Po Popoviču je literarna komunikacija dvojna: primarna je tista, v kateri pisatelj bralcu pošilja svoje literarno delo (torej klasična shema adresant – sporočilo – adresat). Tej pa sledi drugotna, za literarni sistem skoraj nič manj pomembna raven – metakomunikacija. V njej je bralec prvostopenjske komunikacije pisec sporočila o prvotnem sporočilu, ki ga pošilja drugim bralcem (adresant metakomunikacije je torej adresat primarne komunikacije). Besedilo prvotne komunikacije imenuje Popovič prototekst, besedilo pa, ki je v metakomunikaciji nastalo na podlagi prototeksta, dobi oznako metatekst (verjetno po vzoru jezika in metajezika).

Pisci metatekstov so uredniki, prirejevalci, uredniki, kritiki, literarni znanstveniki, prevajalci, a tudi drugi pisatelji: metateksti torej segajo od prevoda do kritike, ocene, interpretacije in citata. Metakomunikacija kot naknadna obdelava literarnih del je pomemben dejavnik v recepciji, saj metabesedila krmilijo sprejemanje protobesedil, 'manipulirajo' z njimi, jim s svojimi posplošitvami ali vrednostnimi intervencijami vzpostavljajo »obzorja pričakovanja«. Intertekstualnost je torej smiselno vključiti v okvir komuniciranja, 'zunanje', družbene razsežnosti recepcije, v procese oblikovanja, reproduciranja in preoblikovanja literarne kulture.

Vsi Popovičevi pojmi, marsikdaj eklektično organizirani, zgolj induktivni, ne vzdržijo kritike: metatekst ne more biti že kar izraz branja, saj branje ni enako niti interpretaciji, ki je že produktivni proces

fiksiranja razumevanja v drugačnem označevalnem gradivu. Zato tudi branje nima značaja teksta, kot meni Popovič (1978:239).⁹

Popoviča družijo z Riffaterrom teza, da so medbesedilni pari zasnovani na pomenski invarianti ob variantnih realizacijah; njegova sistemsko 'odprta' paleta različnih, historično pogojenih, vrednostnih odnosov metabesedil do protobesedil, ki sega od afirmacije do kontroverznosti, pa ga povezuje npr. z Genettovim, sicer sistemsko 'zaprtim' krogom »transtekstualnih režimov« – ludičnega, satiričnega, resnega idr. (1982: 33–39) –, s poskusi klasifikacije medbesedilnih funkcij (Schulte-Middelich 1985: 197–242), z osnutki historične tipologije intertekstualnosti (Jenny 1976, Pavličić 1988, Oraić 1988). Ta funkcijski, vrednostni, bodisi dialoški bodisi pasivni odnos med besedili je sploh značilen 'predmet' za teoretike, ki medbesedilnost pojmujejo ožje, kot posebno, žanrsko in časovnostilno spremenljivo lastnost.

3.3 Iz tartujske šole literarne semiotike je v tematski številki zbornika Semeiotike izšel prispevek P. H. Toropa *Problem inteksta* (1981), ki pa že sodi med sinteze problematike intertekstualnosti; izrecno se sklicuje na ta pojem ob kritičnem pretresu teoretizacij medbesedilnosti pri Kristevi, Barthesu, Jennyju, pri Poljaki in Slovaki in ob navezavah na domačo dediščino ruskih formalistov, Bahtina in Lotmanove semiotike. Torop s pojmom intekst zaznamuje približno tisto, kar Riffaterre poimenuje »dvojni znaki« – torej tisti del besedila, ki ga povezuje z drugim besedilom (ali njegovim delom); gre za obnašanje enega besedila, vgnezdenega v označevalno okolje drugega literarnega dela. Interpretacija določi najprej funkcijo inteksta v danem besedilu, šele nato lahko fiksira dejansko povezavo obeh z izhodiščnim besedilom. Intekst je zaradi takšnega dvojnega opisa na neki način dvojno besedilo, ki je močno semantično nasičeno. Intekst aktualizira strukturo, ki v naslovnikovi zavesti (spominu) – tako kot pri Jennyju ali Lachmannovi – po načelu 'pars pro toto' priziva določeno besedilo ali skupino besedil. Po Toropu je možno posebej razpravljati o genezi inteksta in o problemu njegove vključenosti v danem besedilu; nastanek inteksta opiše Torop po modelu prevoda.¹⁰

3.4 Glavno ime faze sistematiziranja ter sintetiziranja medbesedilnoslovne paradigme, značilne za osemdeseta leta, je Gérard Genette s svojo impozantno, na ponazarjalnem ter teoretično-kritičnem korpusu antične klasike, francoskega klasicizma, postromantike, modernizma in postmodernizma slonečo teoretsko konstrukcijo, skoraj 500 strani obsegajočo monografijo *Palimpsesti* (Genette 1982). Čeprav se avtor uvodoma zavzema za »odprti strukturalizem«, ki da ga za razliko od njegovega imanentističnega predhodnika zanima predvsem »tekstualna transcendenca«, tj. tisto, kar besedilo presega in povezuje s kontekstom literature, ideologij, diskurzov, ostaja zvest zapeljivim sirenami tipično strukturalistične sistematike, fasciniran s klasično in klasicistično retoriko. To pa počne že z distanco, na ironičen način ecovskega izobraženega ljubimca. Njegova neologistična terminološka sistematika, ki se v poimenovanju medbesedilnih odnosov in žanrov ponekod meša s tradicionalnimi poimenovanji, se zazdi marsikje poljubna, zunanja, premalo korelativna, poleg tega pa kljub velikemu obsegu ne pokrije vse problematike medbesedilnosti: npr. vprašanja markiranja, literarno-razvojnih in učinkovanjsko-zgodovinskih, recepcijskih funkcij, navezav na anonimne predloge, klišeje (prim. Broich/Pfister 1985: X–XI), posamičnih odnosnic – aluzij, citatov, izposoj, stilizacij, posnetkov.

Predmet poetike odprtega strukturalizma je po Genettu »transtekstualnost«, vse tisto, kar besedilo presega in kar korelira z drugimi besedili. Genette ob taksonomiji petih tipov transtekstualnosti ter v vsem nadaljnjem razpravljanju obravnava takšne primere, v katerih je medbesedilnost zaznamovana in meri na določne predloge – bodisi na posamezna literarna dela bodisi na njihove žanrske serije in konvencije. Težišče polaga torej na medbesedilnost v ožjem smislu in pokaže, da je tudi ta ožina osupljivo raznolična. Intertekstualnost je pri Genettu – kdo ve zakaj – le eden od tipov transtekstualnosti; primeri zanjo so citat, plagiat, aluzija, pogoji pa nujno sklicevanje na predlogo (hipotekst) ter opazna agramatičnost do nje. Ni jasno, kako tem kriterijem zadoštuje plagiat; kako pa funkcionirajo citati, aluzije in druge mestovne, zgolj referencialne vrste medbesedilnosti, Genette v svoji monografiji ne razlaga. Ravno tako tudi ne paratekstualnosti, arhitekstualnosti in metatekstualnosti. V paratekstualnost naj bi sodile vse tiste informacije, ki besedilo komentirajo, pojasnjujejo na njegovem robu (naslov, podnaslov, opombe, spremna beseda, tekst na platnicah ipd.), v metatekstualnost besedila, ki imajo do predlog odnos kritičnega komentarja, teoretičnega opisa, arhitekstualna pa naj bi bila taksonomična pripadnost besedila, njegov žanrski indeks.

Ta razvrstitev je dokaj arbitrarna – paratekstualnost je npr. bolj lokacija za intertekstualni, arhitekstualni ali metatekstualni odnos kot pa samostojna vrsta transtekstualnosti. Genette se posveča zgolj peti vrsti transtekstualnosti, ki jo poimenuje hipertekstualnost: ta pokriva vse odnose med predlogo oz. hipotekstom in pologo, hipotekstom, ki je iz prve izpeljan. Loči dva osnovna načina »hipertekstualne derivacije«: intelektualno, opisno, ki na podlagi literarne predloge proizvede metatekst (npr. Aristotelova *Poetika*, ko opisuje *Kralja Ojdipa*), in transformativno (tekst ne govori o predlogi, a brez nje ne more obstajati). Čeprav se tu metatekst kar naenkrat znajde pod rubriko hipertekstualnosti, tako da se zazdi prej uvedena metatekstualnost odveč (primerov podobnih prekrivanja in podvajanj je pri Genettu še več), je vendarle smiselno slediti Genettovi tipologiji derivacij še naprej. Modeliranje odnosov 'vsebinske' in 'formalne' narave namreč sodi v nujno teoretično jedro 'prave' intertekstologije.

Transformaciji sta dveh vrst: prva, preprosta, ohranja ime transformacija – v njej gre za to, da je »ista stvar povedana drugače«, da se torej ohrani reprezentirani predmet ob spremembi načina reprezentiranja (primer za to je transpozicija zgodbe med *Odisejo* in Joyceovim *Ulikseom*). Druga, ki je bolj zapletena – dejansko je bolj zapleten njen teoretični konstrukt, ne pa ustvarjalni postopek – je imitacija. Ta »pove drugo stvar podobno«, oziroma reprezentirani predmet spreminja, ohranja pa vzorec, po katerem je bila urejena reprezentacija drugačnega predmeta v predlogi. Kot vse podobne delitve tudi ta seveda ni čista in brez ostanka, saj je v enem členu opozicije vedno zastopano tudi nekaj od nasprotnega člena.

Iz pregleda tradicionalnih klasifikacij hipertekstualnih tipov izpelje avtor svojo, po svojih razločevalnih merilih: po funkciji (ki je lahko ludična, satirična, resna, ironična, humoristična in polemična) in vrsti medbesedilnih relacij (imitacija ali transformacija). Skozi takšno terminološko mrežo obravnava parodijo, travestijo, herojskokomično pesnitev, transpozicijo, pastiš, karikaturu, potvorbo ipd. V zaključku opozori Genette na sorodne postopke v drugih umetnostih in označi, v čem vidi smisel palimpsestnega ustvarjanja in branja (marsikdo se je

spotaknil ob to njegovo metaforo za medbesedilnost, češ da ne ustreza dovolj pomenski interaktivni dialoščnosti, da deluje preveč kot pasivno in naključno nalaganje besedila na besedilo): prek hipertekstualnosti se stara dela vedno znova vračajo v pomenski obtok.

Sinteze, sistematika, kritika pojma

4. Na začetku osemdesetih so začeli izhajati tudi zborniki, ki so – drugače kot npr. novi pojem uveljavljajoče tematske številke iz sedemdesetih – že sodelovali pri umirjanju 'revolucionarnega' vrenja teoretičnih predstav in poimenovanj.¹¹ Zlasti v Nemčiji je bila s tem paradigma, zasnovana na poststrukturalistični aplikaciji Bahtinovega dialogizma, presajena na podlage hermenevtike, recepcijske teorije, preverjene in utrjene semiotike ter strukturalizma. Razločni sta dve poglavitni tendenci: prva – kot je za Nemce že kar prislovično – paradigmo sprejema, a skuša v njej s sintezo in sistematiko 'napraviti red' ter jo prilagoditi uporabni analizi književnega gradiva; druga problematizira samo paradigmo intertekstualnosti, njeno terminologijo, in jo skuša priličiti predhodnim konceptom, ki so zajemali in opisovali podobno zasnovano polje.

4.1 R. Lachmann v *Ravninah pojma medbesedilnosti* liči produkcij-ski in recepcijski vidik zvez med teksti (Lachmann 1984). »Intendiran-na« medbesedilnost organizira besedilno površino (je torej signalizirana in za bralca razberljiva), medtem ko jo »latentna« intertekstualnost pušča nedotaknjeno, vendar kljub temu določa pomensko konstitucijo besedila. Ta delitev se ujema z Jennyjevo in Grivelovo ločnico med eksplicitno in implicitno intertekstualnostjo, poudari pa še – sicer vedno problematično, neverifikabilno – avtorjevo intenco ter vlogo signalizacije zveze v samem jezikovnem izrazu teksta. Medbesedilno organizirano delo, ki se odpoveduje stabilni identiteti, se postavlja na druga besedila s postopkom »reference«, na način dekonstruiranja, sumiranja in rekonstruiranja. Stik med dvema ali več besedili se da opisati s procesom »asimilacije, transpozicije in transformacije« tujih znakov; ti so dvojno kodirani – z izvirnim in novim označevalnim okoljem. Lachmannova za analizo medbesedilno organiziranih del predlaga sledeče osnovne pojme: fenotekst, referenčni tekst, referenčni signal in intertekstualnost (tj. nova besedilna kvaliteta, ki je rezultat z referenčnim signalom zagotovljene implikativne zveze med fenotekstom in referenčnim tekstom). Vpis besedila v literarni, družbeni kontekst markira njegovo kulturno in ideološko umestitev in razpira funkcije njegove lastne medbesedilne organizacije.

Lachmannova je najuspešneje sintetizirala in terminologizirala transformativne, sintaktične in semantične vidike medbesedilnosti, jo z navezavo tako na Bahtina in poststrukturalizem kot na sodobno semiotiko in besediloslovje utrdila kot teoretično močen koncept, zelo uporaben v analizah besedil. Kljub temu, da se ni spustila v podrobnejšo tipologijo medbesedilnih vrst, v njene literarnorazvojne in recepcijske funkcije, kljub temu, da kakšna od njenih diskriminant v določenih primerih ne zdrži 'dekonstrukcije' (npr. razlika med similaritetnim in kontigvitetnim medbesedilnim odnosom),¹² pa je za vse to dala dobre nastavke.

4.2 Nanjo se je v veliki meri oprl zbornik *Intertekstualnost* (Broich-/Pfister 1985), ki pretežno na anglističnem gradivu – to sega vse do ameriške metafikcije – kaže najbolj očitno voljo po strogi

sistematiki.¹³ Pisci poglavij od IV do VI v glavnem s tekstološkim in strukturalističnim izrazjem zgolj sistematizirajo že znana izhodišča medbesedilosovja (npr. Karrerjev prispevek o intertekstualnosti kot reprodukciji elementov in/ali struktur, Lindnerjeve o oblikah vgrajevanja tujih prvin, Lenzov o transformaciji besedila pri prehodu iz ene vrste/zvrsti v drugo, Schulte-Middelichov o funkcijah medbesedilne tekstne konstitucije).

Bistveni prispevek zbornika vsebujejo prva tri poglavja. Manfred Pfister je temeljito pregledal pojmovanja medbesedilnosti. Pri tem ga ni zanimala toliko njena zgodovina in predzgodovina: verjetno je tudi zato premalo upošteval 'organski' razvoj problematike, zlasti pojmovanja Šklovskega, Tinjanova in drugih formalistov, sovjetske semiotike in poljskih teoretikov, Popoviča pa še omenil ni. Pri prikazu se je bolj posvetil temeljnemu razločku med univerzalističnim pristopom post-strukturalizma in bolj specifičnim ter ožjim pogledom, ki pa ima večjo hevristično vrednost (Pfister 1985: 1–24). To navidezno protislovje, ki so ga ugotovili tudi Jenny, Grivel, Lachmannova in Genette, nato Pfister doslej najbolj prepričljivo razreši. Opre se na Genettov namig o tem, da so medbesedilna vsa besedila, da pa so nekatera med njimi (celo posamezne zvrsti, oblike) to bolj od drugih. Z izdelavo kolikostnih in kakovostnih kriterijev pokaže Pfister, da sta ožje in širše pojmovana medbesedilnost v razmerju gradacije – prva tvori »trdo jedro«, druga pa »obrobo« intertekstualnih pojavov.¹⁴

V drugem poglavju obdela Ulrich Broich do tedaj le ob problemu aluzije (C. Perri, Z. Ben Porat) načeto vprašanje o oblikah markiranja medbesedilnosti. To je pravzaprav ključni problem za izdvajanje ožje, eksplicitne, zavestne medbesedilnosti iz širšega kroga implicitne, nezavedne, nehotene. Avtorjevo intenco, spomin je namreč nemogoče rekonstruirati, kar marsikdaj omejuje domet takšne analize, ki medbesedilnost obravnava kot zavestno, 'stilogeno' literarno strategijo (prim. Medarić 1988: 117). Zato je nujno 'v samem besedilu' ali kje drugje najti teoretično otipljiva merila, po katerih lahko trdimo, da je neki znak tuj in da na lastno tujost tudi sam kaže. Broichovo poglavje kot da se ne zaveda globine tega problema, na kateri hevristična usmeritev medbesediloslovja stoji in pade; prizadevno in zanimivo sicer evidentira razne oblike markiranja v spremnih besedilih in v samem literarnem delu, tu in tam opozori tudi na vlogo bralčeve literarne kompetence in na pripadnost komunikantov določenemu sloju literarne kulture (Broich 1985: 31–47). Toda potrebno bi bilo kaj več od induktivnega, empiričnega naštevanja – načeti bi moral probleme avtoreferencialnosti znaka, njegove tipologije (indeksi, ikone idr.), predvsem pa literarne kompetence, ki odloča 'v zadnji instanci' o tem, ali bo bralec neko literarno delo videl v intertekstualnem reliefu ali pa zgolj kot monolitno površino.

Tretje poglavje s prispevkoma obeh urednikov vpelje distinkcijo, ki jo npr. raziskovanje parodije ali literarnih referenc že pozna, kot posplošitev na vsakršno medbesedilnost pa je vendarle novost – gre za razlikovanje med referencami na posamično besedilo in referencami na sisteme oziroma kode (Broich 1985a; Pfister 1985a). Takšni sistemi so slovarji (zaloge motivov, podob, tem) in skladišnejske ter pragmatične norme za njihovo kombiniranje, ustreznost kontekstu ter namenu izjavljanja. So bolj ali manj specifični: segajo od najsplošnejših normativnih sistemov jezika in tekstualnosti, prek raznih pripovednih in lirskih konvencij, 'arhetipskih' motivov, diskurzivnih tipov iz literarnega in

družbenega konteksta, do žanrskih in časovnostilnih tipov besedil z izrazitejšim subjektivnim vpisom.

Ta opozicija, ki daje zasnovi medbesedilnosti v zborniku poseben pečat, seveda ne skriva svojega strukturalističnega porekla. V absolutni obliki je gotovo problematična, saj je en člen že zastopan v svojem navideznem nasprotju, prevrtljiva pa je tudi implicitna hierarhičnost med (nadrejenim, določujočim) kodom in posamičnim besedilom. Kodi so namreč že sami po sebi stabilizirane invariante medbesedilne interakcije, so izpeljave iz besedil v procesih metakomunikacije, ne pa neke tako ali drugače ontologizirane substance; po drugi strani pa besedilo preči kar nekaj različnih, tudi protislovnih sistemov, kodov, konvencij. Kljub temu verjetno drži, da je bolj v ospredju bodisi navezava na sistem ali pa na posamično besedilo (prim. izraze, kot sta »parodija na kriminalko« ali »parodija na *Duma*«).

Ulrich Suerbaum je ob primeru Poeja in Doylea nazorno pokazal, kako pomembna je medbesedilnost za nastanek in razvoj žanrov, za žanrsko zavest in 'spomin': besedilo namreč za bralčev pogled stopa pred ozadja različnih tipov diskurzov, kar modificira njegov zvrstni status. Suerbaum loči dvoje žanrotvornih medbesedilnih navezav. Z »linearno medbesedilnostjo«, tj. s citatnim ali aluzivnim povzemanjem predhodnih del, se tako za pisca kot za bralca vzpostavlja zavest o nastajajočem nizu, v katerega se novo delo uvršča; s »perspektivno medbesedilnostjo« se niz profilira tako, da se tekst napaja iz določenega sistema tujih tekstov sosednih nizov (npr. iz časopisja, historiografije, filozofije), tako da jih fingira, citatno vključuje, omenja, se sklicuje nanje (Suerbaum 1985).

4.3 Ena najbolj profiliranih kritik intertekstualnosti je izpod peresa Rolfja Kloepferja – v zborniku *Dialogizität* objavljena študija *Osnove »dialoškega načela« v literaturi* (Kloepfer 1982). Motivirana je z odporom do 'modnega' obravnavanja pomembnih problemov, ki da vodi – na grozo vseh pravih univerzitetnikov – v vsesplošno zmedo. Najprej s pogoji, ki jih je za dialog naštel že Mukařovský, pokaže, da je že sam Bahtinov dialog pojmovan pretežno metaforično (manjka namreč dejanski odziv predhodnega besedila na repliko naslednika); intertekstualnost, ki je po njegovem le prevod Bahtinove dialoškosti, pa je zlasti odveč, kadar hočejo z njo označiti vse sintaktične povezave med izjavami ali besedili. Že Peirce je namreč definirjal znak v relaciji z drugimi znaki kot interpretant, namesto splošnega teksta v Grivelovi univerzalistični medbesediloslovni teoriji pa se zdi Kloepferju primernejši že preverjeni pojem konteksta (ta naj bi obsegal tako neposredno okolje besedil, v katerem se literarno delo nahaja – npr. cikel pesmi – kot tudi, širše, vse delo avtorja, njegovih sodobnikov, tradicije ipd.). Intertekstualnosti kot načelu interteksta je Kloepfer pustil le določene, implicitne ali eksplicitne navezave med dvema besediloma – npr. razne variacije, predelave predloge oziroma citat, aluzijo, stilizacijo in parodijo. Intertekstualnost ni več nekaj samostojnega, izgubila je ontološko razsežnost poststrukturalistov – obravnavati jo je treba po Kloepferju v sovisnosti z ostalimi »dinamičnimi strukturami«, ki služijo zgoščanju informacij, estetskemu specifikiranju, implikacijam bralca in njegovi zgodovini. S tem je medbesedilnost uvrstil v paradigmo recepcijske teorije.

Ta korelacija je sicer tehtna in pobudna, vendar pa je povsem pertinentna tudi obrnjena perspektiva: recepcijo je seveda mogoče obravnavati intertekstualno. Empirične raziskave lahko pokažejo, kaj se

bere in kdo bere, o »modaliteti recepcije« (kako se bere) pa lahko sklepamo le iz izjav o branju (Zimmermann 1977: 100) – te izjave so meta-besedila, ki so marsikdaj tudi najpomembnejši dokument sprejemanja. To smer je nakazal že Popović (glej točko 3.2).

4.4 Zagrebški zbornik *Intertekstualnost & intermedijalnost* (Maković /Medarić/Oraić/Pavličić 1988) ima mešano zasnovu: funkcionira podobno kot promocijske tematske številke uglednih svetovnih publikacij v sedmem desetletju in na začetku osmega, ki so pojem medbesedilnost v svojem prostoru šele uveljavljale, ga preskušale zlasti na 'svojem' gradivu in s tem širile krog aplikacij, po drugi strani pa je tudi že nekakšna antologija člankov bolj sintetične narave, ki so bodisi prevedeni po starejših objavah bodisi napisani prav za ta zbornik. Ravno s tem, da opozori na povezanost obeh pojavov že v naslovu, kaže, kako zelo je razpravljanje v njem navezano na enega od zaščitnih znakov 'zagrebške šole' – na tematiko avantgard, vključno s problemi »citatnosti«, »montaže«, »kolaža«, »Gesamtkunstswerka« ipd. To potrjuje še velik del ponazarjevalnega gradiva, ki je vezano na historične avantgarde in neoavantgarde.

Bistveni prispevek zbornika k doslejšnji medbesediloslovni debati vidim v težnji po osvetlitvi literarnorazvojnih vidikov in funkcij intertekstualnosti s sistematično zgodovinsko tipologijo, v nastavkih za kulturološko utemeljitev pojma, poleg tega pa še v nekaterih predlogih za poimenovanja medbesedilnih pojavov.¹⁵ Literarnorazvojne vidike medbesedilnosti so sicer obravnavali vse od Kristeve dalje, a – razen Popovića – bolj na splošno: npr. s poudarki o njeni vlogi pri kulturnem 'spominu', tj. pri modifikacijah in kontinuitetah pomenskega obtoka starejših besedil v novih okoliščinah, pri 'vpisovanju' dela v tradicijo (Jenny, Grivel, Genette), pri kritiki in ozaveščanju okostenelih form (Jenny), pri rojstvu in razvoju žanrov (Suerbaum). Zagrebški zbornik pa za ta del ponuja dokaj izdelano pojmovno sistematiko.

V tem je najbolj temeljit članek Dubravke Oraić *Citatnost – eksplisitna intertekstualnost*. Navezujoč se na rusko teoretsko tradicijo, ki pojem citata razvija že od Šklovskega dalje, opredeljuje avtorica citatnost kot lastnost strukture, zgrajene iz citatov po načelih citiranja. Citat ji ne pomeni zgolj dobesednega ali delno parafraziranega prenosa izseka iz jezikovne 'površine' besedila v novo označevalno okolje. Po v tem članku nepojasnjem analoškem sklepanju na podlagi strukture dobesednega citata vključuje pod njegovo ime še »žanrovske in stilne citate, citatni meter, citatne rime ipd.« (Oraić 1988: 135).

Tako pojmovan citat je opredeljen na podlagi klasifikacije relacij teksta s kontekstom pri Hansen-Löveju (ekskluzija, inkluzija, ekvivalenca, intersekcija) in s sklicevanjem na pojem inteksta, termin P. H. Toropa (gl. 3.3): o citatu govorimo, kadar besedilo vsebuje intekst, ki temelji na ekvivalenci besedila s predlogo in ki je ekspliciten – medtem ko npr. pri aluziji inteksta ni, pri stilizaciji in parodiji pa je povsem vključen v 'celotno' besedilo (inkluzija) ter impliciten. Takšna opredelitev, ki je oprta zlasti na sintaktično razmerje ter obseg 'lastnega' označevalnega gradiva glede na 'tuje', odslej razvidneje ločuje npr. žanrovski ali dobesedni citat ljudske pesmi v montažnem okolju modernistične pesmi pri Tauferju od njene stilizacije pri Makarovičevi ali aluzije na kakšnega izmed njenih mitov oziroma motivov pri Strniši. Citatnost kot eksplicitno intertekstualnost je najbrž treba uvrstiti v Pfistrovo »trdo jedro« medbesedilnosti; zaradi jasne razločenosti med lastnim in

tujim je zelo blizu tistega, kar sem poimenoval literarne reference (Juvan 1985, 1987).

Oraičeva izvede vrsto čisto izpeljanih klasifikacij citata (po citatih signalnih, po obsegu ujetja citata in predloge, po vrsti predloge, po semantični funkciji citata v novem besedilu), med katerimi je nosilno historičnotipološko razlikovanje med »ilustrativno« in »iluminativno« citatnostjo. Pri prvi je tuje besedilo vzor za lastno, tako da gre citatna motivacija od predloge k novemu besedilu. Pri iluminativni pa je motivacija obrnjena: novo besedilo priziva predlogo, ki mu ustreza. Ilustrativna citatnost, v kateri novo besedilo posnema predhodnega, ga skuša pomensko adekvatno reprezentirati tako, da se mu razvojno podredi in se statično prilagodi obzorju pričakovanih bralcev, je značilna za kulture »vertikalnega« tipa, v katerih je tradicija pojmovana kot zakladnica, »thesaurus«. Iluminativna citatnost pa odlikuje kulture »horizontalnega« tipa, v katerih je tradicija pojmovana kot »tabula rasa« v njej novo besedilo pomensko kontrastno potuje predhodno, dialoško vzpostavlja nove smisle na ozadju poprejšnjih, je kulturnorazvojno enakopravno s predlogami, dinamično nastopa zoper pričakovano medbesedilno kompetenco bralcev, osvetljuje in prezentira predvsem samo sebe. Oraičeva označi ilustrativno in iluminativno citatnost za dveje ahroničnih, univerzalnih tipov, ki se v diahroniji zgodovinskih stilov udejanjata kot dominantni: ilustrativnost naj bi bila dominantna citatnost v aticizmu, srednjem veku, renesansi, klasicizmu, realizmu in postmodernizmu, iluminativnost pa v aleksandrinizmu, manierizmu, romantiki in avantgardi.

Avtoričina tipologija, ki ne more utajiti naslonitve na literarnorazvojno in kulturološko tipologijo Bahtina (monološkost – dialoškost) in Lotmana (estetika istovetnosti – estetika nasprotnosti), je – kot je pri tovrstnem historiografskem početju pogosto – preveč 'čisto', simetrično modelirana, da bi lahko po vseh svojih kriterijih ustrezala 'kontingentnosti' in ireverzibilnosti literarnih in kulturnih procesov. Medtem ko se npr. zdi, da je srednjeveška citatnost glede na avantgardistično res ilustrativna, pa bi kaj takega komaj bilo mogoče trditi za postmodernistično. Ta je po propadu 'moderne projekta' in njegove 'negativistične estetike' res manj polemična, zanikovalska do tradicije kot avantgardistična; nikakor pa zanjo ne bi mogli trditi, da je zgolj reprezentativna, da meri zgolj na poznani kanon predlog, da se jim pomensko podreja ipd. Postmodernistična citatnost torej ne more biti ilustrativna toliko kot srednjeveška; poleg tega je po tem, da so postmodernistična dela izrazito avtotematska, tudi bolj iluminativna od manierizma ali romantike. Izraz »dominantna« pa je klasično in najbrž nujno teoretsko mašilo, h katerem se zatekamo ob problematično vzpostavljenih opozicijah znanstvenega modeliranja.

V istem zborniku izpelje Pavao Pavličić zelo sorodno historično tipologijo, čeprav mu njegovi oznaki »konvencionalna« in »nekonvencionalna« intertekstualnost, ki ustrezata ilustrativnosti in iluminativnosti, ne pokrivata vseh obdobj, omenjenih pri Oraičevi: stari in srednji vek ter postmodernizem niso uvrščeni eksplicitno v eno izmed tipoloških rubrik. Njegovo razlikovanje se opira na nekoliko drugačne, bolj zgodovinarsko-estetske diskriminante, saj ga zanimajo za tip intertekstualnosti značilni 'estetski ideal' in navezave teksta na žanrski, tematski in stilni repertoar tako predhodnih kot sočasnih besedil, torej diahronija in sinhronija; pri Oraičevi je pač v ospredju diahronija. Za konvencionalno medbesedilnost (npr. v renesansi, klasicizmu in realiz-

mu) je značilno, da tekst prevzema sočasne in predhodne literarne postopke zato, ker se predpostavlja, da ti že utelešajo estetski ideal, trajne in univerzalne vrednote; v nekonvencionalnih obdobjih (npr. manierizem, romantika, avantgarda) pa je običajno avtorsko, vedno znova izvirno odklanjanje od žanra, teme ali stila, ki so uveljavljeni in pričakovani na diahroni ali sinhroni osi, saj estetski ideal postane subjektivni 'Kunstwollen' in ne nekaj, kar že obstoji in je treba posnemati (Pavličić 1988: 157–170). Pavličićev terminološki par se mi zdi nazornejši od tistega pri Oraičevi, čeprav se mi vsiljuje nekaj ugovorov: ali ni konvencionalnost od predromantike naprej manj konvencionalna od manieristične nekonvencionalnosti? ali ni tudi nekonvencionalnost lahko – znotraj določene poetike, interpretacijske skupnosti – nekaj pričakovanega ali pa to sčasoma postane, se konvencionalizira? Je pa res, da si v nekonvencionalnih obdobjih lahko – v kakšnem žanru, za katero izmed bogato razčlenjenih in 'svobodno' izbranih ciljnih občinstev – tudi konvencionalen, medtem ko so kulturalnoslojni modeli konvencionalnih obdobj veliko bolj hierarhični, poetiško normirani, unarni – v njih bi bile nekonvencionalne navezave med besedili manj razumljive in estetsko sankcionirane.

OPOMBE

¹ Ti podatki o zgodovini in predzgodovini medbesedilnosti so napaberkovani po naslednjih delih (gl. seznam literature): za starejšo, klasično fazo – Compagnon 1979, Genette 1982, Gumbrecht 1983, Juvan 1989, Karrer 1977, Koppenfels 1985: 144–146, Oraić 1988, Pavličić 1988; za 20. stoletje – Grubel 1983: 206–222, Lachmann 1983: 67–76, 1984, Oraić 1988, Pfister 1985: 1–24, Schmid 1983: 141–143, Smirnov 1988.

² Bahtinov *Problemy tvorčestva Dostoevskogo* so izšli v prvi izdaji že 1929, istega leta tudi *Marksizem i filosofija jazyka*, 1965 je izšla njegova izpopolnjena verzija dela *Tvorčestvo Fransa Rabla i narodnaja kul'tura srednevekov'ja i Renesansa* (prim. Skaza 1982). Bahtinov kanon še vedno ostaja odprt za intrigančne diskusije. Caryl Emerson v uvodu knjige *Rethinking Bakhtin* (Morson/Emerson 1989: 31–49) navaja precej tehničnih argumentov za to, da je avtor *Marksizma in filozofije jezika* Vološinov, ki je v nasprotju z Bahtinom bil pristaš marksizma in ga je želel z nekaterimi prijateljevimi koncepti izpopolniti v bolj 'sofisticiran' model; podobno tudi avtorstvo Medvedeva pri knjigi *Formalna metoda v literarni vedi* po Emersonovi ni zgolj nekakšna proticenzurna Bahtinova kamuflaža. Tudi za Emersonovo je nesporno, da je nanju Bahtin 'vplival', čeprav je možno in verjetno tudi učinkovanje zamisliti v nasprotni smeri (Bahtin postane v naslednjih delih bolj sociološko in kulturološko usmerjen).

³ »Bakhtine est l'un des premiers à remplacer le découpage statique des textes par un modèle où la structure littéraire n'est pas, mais où elle s'élabore par rapport à une autre structure. Cette dynamisation du structuralisme n'est possible qu'à partir d'une conception selon laquelle le »mot littéraire« n'est pas un point (un sens fixe), mais un croisement de surfaces textuelles, un dialogue de plusieurs écritures [...]» (Kristeva, 1969: 144).

⁴ O poststrukturalizmu in intertekstualnosti prim. še Eagleton 1987: 141–165; Jefferson 1986: 92–121; Pfister 1985: 9, 13, 21; Young 1981: 1–28.

⁵ Preteklost in aktualno stanje v opisovanju medbesedilnih pojavov na Slovenskem bi bilo potrebno še posebej raziskati. Tu navajam le nekaj orientacijskih točk. Tudi na Slovenskem so opisovali medbesedilne pojave – ne da bi se zavedali, da to so – do nedavnega izključno ob tradicionalnih literarnozgodovinskih in teoretičnih problemih ter oznakah: pri tekstološkem lovu na vire (npr. v *Zbranih delih slovenskih pesnikov in pisateljev*), ob dokazovanju vplivov in epigonstva

v nacionalni ter primerjalni literarni zgodovini, ob zgodovini ljudskih lirskih ter pripovednih motivov v raznih variantah (v folkloristiki) itd. Nekoliko bližje duhu sodobnejših medbesediloslovnih debat so bile razprave, ki so ob razlagi literarnozgodovinskih vprašanj načenjale pojave formulaičnosti, topike in imitacij v starejšem slovstvu (o delih I. Preglja, J. Glonarja, M. Rupla, J. Pogačnika o pridigi prim. Juvan 1989). – Nič manj ni medbesedilna interaktivnost ter njena literarnorazvojna vloga prišla do izraza pri obravnavi parodij (npr. že v opombah J. Tominška k *Izbranim spisom* 3 J. Mencingerja, Ljubljana 1922; v *Zgodovini slovenskega slovstva* 3, Ljubljana 1961, je bil A. Slodnjak pozoren do parodičnih pojavov; parodijo je razlagal tudi V. Smolej, pisec spremne besede k *Izbranemu delu* Ivana Roba 1965; večjo teoretično težo imata v Slavistični reviji 1968 objavljena študija B. Paternuja *Struktura in funkcija Jenkove paradije v razvoju slovenske romantične epike*, oprta na pojmovanja ruskega formalizma, češke ter sovjetske semiotike, in Kmeclove opredelitve v *Mali literarni teoriji*, Ljubljana 1976, str. 181).

Ne da bi intertekstualce pobliže poznal, sem 1985 poskusil konstruirati nekakšen celovitejši, bolj sistematičen pogled v problematiko pretežno 'drobnejših', mestovnih medbesedilnih odnosov v liriki (citativ, aluzij, stilizacij itd.), čeprav pojma intertekstualnosti še nisem uporabljal in sem kot krovno kategorijo vpeljal pojem »literarne reference« (Juvan 1985); v objavah, ki so sledile, sem orisal tudi že splošnejše – besedilnoteoretične, epistemološke, recepcijske, literarnorazvojne – vidike medbesedilnosti, zlasti v luči Bahtina (dialoškost), Barthesa, Jennyja idr., a pod vtisom Genettove monografije *Palimpsestes* pri tem dajal prednost izrazu »transtekstualnost« (Juvan 1987, 1988, 1989). – T. Pretnar je v razpravi *Problem verza, junaka in medbesedilnosti v Robovem Desetem bratu* (Obdobja 7, Ljubljana 1987, str. 237–248) prvi izrecno uporabil slovensko prevedenko – medbesedilnost – tako, da je pojem operacionaliziral za analizo v slovenistiki že kanoniziranega problema paradije/travestije – medbesedilnosti torej ni uporabil ravno 'en vogue', zato pa je tradicijo stroke z njim bolj zanimivo in terminološko prefinjeno osvetlil.

Pojem intertekstualnost se je tudi pri nas uveljavljal, skupaj z bolj popularno »citatnostjo«, »palimpsestnostjo«, zlasti v zvezi s čedalje bolj intenzivnim diskutiranjem o novi umetnostni smeri, o novem duhu časa – o postmodernizmu in postmoderni že vse od 1982 naprej (prim. *Postmodernizem. Poskusi pojmovne opredelitve*. Primerjalna književnost 1986, št. 1, str. 1–27). Vendar pa se je izkazalo, da pravzaprav diskutanti o intertekstualnosti, ki so jo razglašali celo za eno bistvenih določnic postmodernizma, niso imeli kaj prida jasnih, razčlenjenih, teoretičnih predstav.

⁶ H. Bloom je v luči freudovske družinske scene revidiral pojem vpliva: predstavljal ga je kot agonistično razmerje novega pesnika, iščočega prostor za svoje izvirne formulacije, do »velikega predhodnika«, ki nanj pritiska z bremenom že izrečenega. Prim. njegova dela *The Anxiety of Influence* (1973), *A Map of Misreading* (1975), *Kabbalah and Criticism* (1975), *Poetry and Repression* (1976).

⁷ Prim. njegovi razpravi o medbesedilni silepsi (Riffaterre 1979), o medbesedilni semiotiki in interpretantu (1979a).

⁸ Opisni sistemi so tradicijsko utrjene mreže besed, ki se asociativno združujejo okrog jedrne besede, tako da je vsaka med njimi njegov metonim; bralec tako lahko iz delčka podobe, zastopanega v besedilu, konkretizira njeno celoto: npr. iz planike previsno steno gora, gamse, drznega hribolazca.

⁹ Bralskemu odzivanju za to manjka precej pogojev; zlasti se tekstualnosti upira časovno sprotno konstruiranje izotopij, neprestano popravljanje pomen-skih konstrukcij ob impulzih novega označevalnega gradiva, kadar je s poprejšnjimi izpeljavami nezdržljivo, zapolnjevanje »praznin« z zunajbesedilnimi klišeji, presupozicijami, opisnimi sistemi, drugimi interpretanti.

¹⁰ Pri tem je dominanten bodisi izhodiščni tekst bodisi intekst, tako da dobimo analitične ali sintetične prevode. Druga poglobljena razlikovalna opozicija Toropa je, ali gre za prevod na ravni izraza ali na ravni vsebine – na eni strani so prekoderajoči, na drugi pa transponirajoči prevodi. Ta drevesasta shema, tipična za binaristični, tehnokratski duh strukturalizma, je uvedena šele proti koncu razprave, tako da ostaja v marsičem premalo razložena, nejasna, predvsem pa

ne osvetljena s konkretnimi primeri iz leposlovja. Problematična je že delitev na transkodacije in transpozicije, ki je kljub moderni terminologiji analogna tradicionalnim poskusom razmejitev parodije od travestije na podlagi prenosa forme oziroma vsebine: pri parodiji naj bi šlo za prenos iste forme na drugo vsebino, pri travestiji pa iste vsebine v drugo formo; G. Genette (1982) je ob obsežnem korpusu leposlovja ter načelnih spisov prepričljivo pokazal slepe ulice in samovoljnost takšnega razmišljanja, podobno tudi Karrer (1977).

¹¹ To so zborniki *Dialogizität* (ur. Lachmann 1982), *Dialog der Texte* (ur. Schmid/Stempel 1983), *Das Gespräch* (ur. Stierle/Warner 1984), *Intertextualität* (ur. Broich/Pfister 1985), *Intertekstualnost & intermedijalnost* (ur. Maković/Medarić/Oraić/Pavličić 1988).

¹² O njenem pojmovanju razlike med similaritetno in kontigvitetno intertekstualnostjo podrobneje razpravljam v članku *Medbesedilni odnosi, oblike in vrste* (Literatura 1/1989, št. 6, str. 147–162); tam se kritično navezujem tudi na njen razloček med »kontaminacijskim« in »anagramskim« vgrajevanjem tujega besedila v novo označevalno okolje.

¹³ Izid v zbirki *Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft* je navadno eden od simptomov dokončne akademske po/u/trditve kakega pojma, podobno kot pri nas *Literarni leksikon*.

¹⁴ O Pfistrovih kriterijih za skaliranje medbesedilnosti prim. M. Juvan: *Med identifikacijo in negacijo: pripovedkovni intertekst v Cankarjevi povesti »Potepuh Marko in kralj Matjaž«*, Slavistična revija 1989, št. 4.

¹⁵ *Intertekstualnost & intermedijalnost* vsebuje bodisi drugod že objavljene in tu le prevedene teoretične članke (R. Lachmann, A. Hansen-Löve, I. P. Smirnov) bodisi izvirne, a pretežno promocijske prispevke in aplikacije, ki so bolj ali manj teoretično eksplicitni, in/re/novacijsko produktivni oziroma analitično lucidni. Med njimi bi opozoril zlasti na članek M. Medarić o intertekstualnosti v sodobni hrvaški prozi, ki pa v ilustriranju jugoslovanskega konteksta kaže nepoznavanje tovrstnih slovenskih zadev in tudi ne priteguje verjetno 'nujnih' pojmov metafikcija in postmodernizem, in na prispevek A. Peterlića k proučevanju filmskega citata.

ODNOSNICE

- BAHTIN, M. 1967: *Problemi poetike Dostojevskog*. Prev. M. Nikolić. Beograd.
1980: *Marksizam i filozofija jezika*. Prev. R. Matijašević. Beograd.
1982: *Teorija romana*. Prev. D. Bajt. Ur. A. Skaza. Ljubljana.
- BARTHES, R. 1981: *Theory of the text*. V: Young 1981, str. 31–47.
1986a: *Smrt autora*. V: Beker 1986, str. 176–180 (Prev. po *La mort de l'auteur*, »Manteia« 5, 1968).
1986b: *Od djela do teksta*. V: Beker 1986, str. 181–186. (Prev. po *De l'oeuvre au texte*, »Revue d'esthétique« 3, 1971.)
- BEKER, M. 1986: (ur. in spremna beseda) *Suvremene književne teorije*. Zagreb.
1988: *Tekst/intertekst*. V: Maković/Medarić/Oraić/Pavličić 1988, str. 9–20.
- BLOOM, H. 1973: *The anxiety of influence. A theory of poetry*. London/New York.
- BROICH, U./PFISTER, M. 1985: (ur.) *Intertextualität*. Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien. Tübingen.
- BROICH, U. 1985: *Formen der Markierung von Intertextualität*. V: Broich/Pfister 1985, str. 31–47.
1985a: *Zur Einzeltextreferenz*. V: Broich/Pfister 1985, str. 48–52.
- COMPAGNON, A. 1979: *La seconde main ou le travail de la citation*. Pariz.
- CULLER, J. 1976: *Presupposition and intertextuality*. »Modern language notes« 91, št. 6, str. 1380–1396. (tudi v: Culler 1981, str. 100–118.)
1981: *The pursuit of signs: semiotics, literature, deconstruction*. London.
1982: *On deconstruction. Theory and criticism after structuralism*. London.

- DE MAN, P. 1989: Dialogue and dialogism. V: Morson/Emerson 1989, str. 105–114.
- EAGLETON, T. 1987: *Književna teorija*. Prev. M. Pervan-Plavec. Zagreb.
- GENETTE, G. 1982: *Palimpsestes*. La littérature au second degré. Pariz.
- GRIVEL, C. 1982: Thèses préparatoires sur les intertextes. V: Lachmann 1982, str. 237–249.
- 1983: Serien textueller Perzeption: Eine Skizze. V: Schmid/Stempel 1983, str. 53–83.
- GRUEBEL, R. 1983: Die Geburt des Textes aus dem Tod der Texte. Strukturen und Funktionen der Intertextualität in Dostojewskijs Roman »Die Brüder Karamazov« im Lichte seines Mottos. V: Schmid/Stempel 1983, str. 205–271.
- GUMBRECHT, H. U. 1983: intertextualität und Herbst: Herbst und neuzeitliche Rezeption des Mittelalters. V: Schmid/Stempel 1983, str. 111–140.
- HANSEN-LÖVE, A. 1983: Intermedialität und Intertextualität. Probleme der Korrelation von Wort- und Bildkunst – Am Beispiel der russischen Moderne. V: Schmid/Stempel 1983, str. 291–360.
- JAUSS, H.-R. 1982: Zum Problem des dialogischen Verstehens. V: Lachmann 1982, str. 11–24.
- JEFFERSON, A. 1986: Structuralism and poststructuralism. V: Jefferson/Robey 1986, str. 92–121.
- JEFFERSON, A./ROBEY, D. 1986: (ur.) *Modern literary theory*. 2. izd. London.
- JENNY, L. 1976: La stratégie de la forme. »Poétique« 7, št. 27, str. 257–281.
- JUVAN, M. 1985: Književne odnose v poeziji Vena Tauferja. »Slavistična revija« 33, št. 1, str. 51–70.
- 1987: Dialog literature z literaturo ali kaj so literarne reference. »Problemi-Literatura« 25, št. 1, str. 99–111.
- 1988: Krst pri Savici kot »citat«. »Problemi-Literatura« 26, št. 6, str. 87–102.
- 1989: Slovenska baročna pridiga kot transtekstualni pojav. »Obdobja« 9, str. 175–184.
- KARRER, W. 1977: *Parodie, Travestie, Pastiche*. München.
- KLOEPFER, R. 1982: Grundlagen des »dialogischen Prinzips« in der Literatur. V: Lachmann 1982, str. 85–106.
- KOPPENFELS, W. v. 1985: Intertextualität und Sprachwechsel: Die literarische Übersetzung. V: Broich/Pfister 1985, str. 137–157.
- KRISTEVA, J. 1969: *Sémiotikè: recherches pour une sémalyse*. Pariz.
- LACHMANN, R. 1982: (ur.) *Dialogizität*. München.
- 1983: Intertextualität als Sinnkonstitution. »Poetica« 15, št. 1–2, str. 66–107.
- 1984: Ebenen des Intertextualitätsbegriffs. V: Stierle/Warning 1984, str. 113–138.
- 1984a: Bachtins Dialogizität und die akmeistische Mithopoetik als Paradigma dialogisierter Lyrik. V: Stierle/Warning 1984, str. 489–561.
- MAKOVIĆ, Z./MEDARIĆ, M./ORAIĆ, D./PAVLIČIĆ, P. 1988: (ur.) *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zagreb.
- MEDARIĆ, M. 1988: Intertekstualnost u suvremenoj hrvatskoj prozi (na primjeru proze Dubravke Ugrešić). V: Maković/Medarić/Oraić/Pavličić 1988, str. 109–120.
- ORAIĆ, D. 1988: Citatnost – eksplicitna intertekstualnost. V: Maković/Medarić/Oraić/Pavličić 1988, str. 121–156.
- PAVLIČIĆ, P. 1988: Intertekstualnost i intermedijalnost. Tipološki ogled. V: Maković/Medarić/Oraić/Pavličić 1988, str. 157–195.
- PFISTER, M. 1985: Konzepte der Intertextualität. V: Broich/Pfister 1985, str. 1–30.
- 1985a: Zur Einzeltextreferenz. V: Broich/Pfister 1985, str. 48–52.